

Небојша ГАЦИЋ, Љиљана ГАЦИЋ

НОВИ ПОДАЦИ О АРХИТЕКТУРИ ЦРКВЕНОГ ГРАДИТЕЉСТВА ГРАДА ПРИЗРЕНА

Кључне речи: Призрен, црквена архитектура, наслеђе, трајање, трансформација

Апстракт: Споменици црквеног градитељства на подручју града Призрена могу се сагледати кроз богато архитектонско наслеђе које потиче из средњовековног периода Српске државе. Њега чине: манастирске задужбине, владарске и властелинске црквене грађевине, пећинске цркве-испоснице, гробља и епископске палате. Сакрални објекти као што су: манастир Светих Арханђела, Богородица Љевишка, црква Светог Спаса и остали – нераскидиво су повезани с корпусом српског културно-историјског наслеђа на простору Косова и добро су истражени и проучени у предходном периоду од око једног века. Ипак, постоје знатни делови тог богатог наслеђа који још увек нису у довољној мери откривени, описани и презентовани научној јавности. Међу њима се посебно истичу локације изгубљених и порушених призренских цркава којих је, према легенди, било исто толико колико дана у години. Материјални остаци, али и легенде које су и данас присутне у народу, сведоче нам о локацијама наведених „загубених“ средњовековних црквених грађевина. Сви црквени споменици у континуитету настављају своје трајање и након верског конвертовања које је било изразито присутно након доласка Османлија и са њима дрвизиизма и исламизације као вишевековног процеса који су знатно променили и становништво, али и споменичко наслеђе које је прилагођавано новим потребама. Очувани споменици српског црквеног градитељства из седњовековног периода треба посебно да се заштите и сачувају од потенцијалне фанатизоване девастације од стране већинског становништва.

УВОД

За Призрен се обично каже да је „царски град“ или „царска престоница“, град музеј старе „средњовековне архитектуре“. Прави је драгуљ и ризница архитектонског наслеђа, један је од

ретких градова на Балкану који је до данашњих дана очувао своју стару урбану матрицу. То је економски, културни, административни центар и највећи град у подножју Шар-планине. Град је насељен још у неолиту а у античком периоду помиње се под именом Теранда или „град при земљи“ и један је од могућих резиденционалних престоница цара Јустинијана првог. У време византијске, бугарске и македонске владавине на овом простору, Призрен је био седиште епископије и значајан црквени центар али и престони град у овом делу Метохије.¹ Средином XI века цар Бодин је у њему крунисан за цара и ту он подиже своје две монументалне сакралне задужбине: цркве Светог Стефана у центру Призрена на „Манисти пијаци-пазару“ и Четрдесет Мученика Севастијских у клисури Призренске Бистрице. Почетком XIII века Призрен улази у састав српске средњовековне државе. По угледу на своје претке из династије Немањића, краљ Милутин, цар Душан, као и њихова властела подигли су читав низ сакралних објеката – од Богородице Љевишке и Светих Арханђела, па све до малих породичних црквених задужбина међу којима се истичу данас познате цркве Св. Спаса, Св. Ђорђа, Св. Николе и других данас очуваних храмова.² Али народ памти на десетине уништених али локацијски знаних цркава које су у периоду Отоманске власти урушене или уништене. Међу њима се издваја црква Св. Стефана из Бодиновог Призрена. Турци је освајају 1455. године и под њиховом влашћу ће остати све до времена када је обновљена у време краља Милутина. Ту су, даље, црква Светог Илије више Курила, Госпођина црква изнад куле-пир-

¹ Призрен царски град, (*хрестоматија*), НУБ „Иво Андрић“, Приштина, 2005, стр. 218.

² Богдановић, Димитрије. *Косово у повељама Српских владара*, Бесједа, Бања Лука, Београд, 2000, стр. 132.

Слика 1 - Призрен, панорама града, поглед са Пространбрега и градске тврђаве Каљаје

га јужно од Призрена, још две цркве Св. Петра и Павла у делу Мараша и Богојављанска црква у тој махали. Позната црква Св. Јелене у близини Богородице Љевишке, недалеко од које је била и црква Св. Јована Крститеља у Јењи махали. Света Ана која је била јако поштована у Призрену од стране три вере, налазила се на античком гробљу на северним падинама Цвилена у делу где град додирује његов масив. Све дервишке текије подигнуте су на местима где су се налазили градски манастири, међу којима је у строгом центру манастир Ваведења Пресвете Богородице, а манастир Светог Димитрија био је на крају града, на каналу који је служио за наводњавање Призренског поља. Интересантан је положај латинских капела, од којих једна је подигнута на остацима цркве Светог Димитрија на крају Попове чаршије, док су друге две биле у контактної зони између града и дела који се налази ван града. Прва је била на локацији у близини пијаце за дрва, а друга на потезу Св. Петар, где су Латини имали своје винограде и магације које су се налазиле „више Призрена“. Турци су Призрен освојили 1455. године и у њему су владали 457 година, све до 1912. Од мноштва објеката из отоманског периода посебно се својом архитектуром истичу Синан-пашина џамија, подигнута од мермера са разрушених Светих Арханђела и на царском плацу екстерито-

ријалног правног ванградског статуса и Велики хамам Мехмед паше који је такође подигнут од материјала са порушене цркве Светог Стефана. Ту су још и Камени или Ђаконски – Урта мост, сат кула и бројне приватне палате призренских паша и бегова које прате локације бројних епископских и властелинских дворова и у својој функционалној шеми прате и негују обрасце средњовековних матрица. Слојевито архитектонско наслеђе које једним делом траје а у другим сегментима нестаје или бива трансформисано и прилагођено новим верским потребама може да се прати на бројним сакралним објектима, па па је у том погледу Призрен изузетан пример овакве сложености и противречности у архитектури на Балкану.

ЦРКВА БОГОРОДИЦЕ ЉЕВИШКЕ

Међу призренским светињама својом непролазном лепотом и монументалношћу издваја се црква Богородице Љевишке. То је катедрални храм призренске епископије, саграђен у XIV веку на остацима тробродне византијске базилике, највероватније из X века, која је била подигнута на култном месту из претхришћанског периода. Ово место, наиме, било је посвећено богу Велесу и од њега је касније настао и назив Велишан – Љевишан – Љевиша – Љевишка.³ Дуго су се, са

Слика 2 - Манастир Светих Арханђела и његово утврђење обновљени у XIV веку у време цара Душана на месту задужбине цара Бодина и његове цркве Четрдесет Севастијских Мученика и култном извору

северне стране, све до краја XIX века, на једном малом отвореном простору налазила још два миленијумска тројанска – велишанска храста која су сведочила о древности и култности самога места где је подигнута ова црква. То је одговор на интригантно питање о пореклу самог назива локације на којој се налази овај знаменити Призренски храм. Краљ Милутин је 1307. године, у ствари, сазидао нову цркву која припада трећем периоду у њеном архитектонском развоју.⁴ Постојећу тробродну базилику проширио је са два нова брода са северне и јужне стране, и тако је црква постала петобродна. Црква Богородице Љевишке је петокуполни храм. Од тога је једна велика – централна купола и четири мање. Црква је обновом из доба краља Милутина добила и спољну припрату, „егзонартекс“, са наглашеним звоником на средини улазне фасаде. Фасаде цркве су живе и зидане су у комбинацији камена и опеке који се смењују у хоризонталним појасевима. У опеци и малтеру изведени су бројни геометријски орнаменти од печене глине, који се јављају у различитим облицима, најчешће у виду крстастих

лончића утопљених у малтер. Главни градитељи цркве били су пратомајстор Никола и живописац Астрапа из Солуна. Постоји претпоставка да је Никола један од браће из села Манастирице у Средачкој жупи. Ова браћа су у време краља Милутина сазидали и украсили многе цркве: од Богородице Љевишке, преко манастира Грачанице, Бањске и до Дечана.⁵ Карактеристично је да се у живопису ове цркве налазе све одлике раскошног дворског сликарства цариградских мајстора на размеђу између XIII и XIV века. Посебно су значајни портрети Светог Саве и Симеона Немањића, Богородице (из периода пре обнове 1307. године) и Христа Призренског („Чувар призренски“). Црква се помиње у турском попису Призренског санцака из 1571. године као „митрополитска“, која се налази у махали Придворица⁶. Та махала је за време Турака добила нови назив, „Атик“, што значи стара. Црква је између 1750–1756. године⁷ претворена у џамију и на звоннику

³ Утврђено на основу разговора са староседеоцима Призрена који живе у Љевиша махали (2012).

⁴ Панић, Д. И Бабић, Г. *Богородица Љевишка*, „Панорама“ и СКЗ, Приштина–Београд, 2007, стр. 30.

⁵ Јиречек, Константин. *Историја Срба, I и II*, «Невен» Београд, 2006, стр. 223.

⁶ Катић, Татјана. *Опширни попис Призренског санцака из 1571. године*, Историјски институт, Београд, 2010.

⁷ Николић, Серафим. *Призрен од средњег века до савременог доба: (Урбанистичко архитектонски развој)*, «Графика», Призрен, 1998, стр. 96.

Слика 3 - Призрен, Богородица Љевишка, подигнута на месту миленијумског хреста-записа, прва црква подигнута у XI веку. Обновљена скоро у целости за време краља Милутина Немањића, јужна фасада

је дозидано минаре, а унутрашњи живопис цркве значајно је оштећен и омалтерисан. Богородица Љевишка била је цамија све до ослобођења од Турака 1912. године, да би 1955. године била комплетно реконструисана и доведена у првобитно стање.⁸ Историја страдања поновила се 17. марта 2004. године и црква Богородица Љевишка је тешко оштећена од стране косовских Албанаца. 2006. године стављена је на Унескову листу светске културне баштине.

ЦРКВА СВЕТОГ СПАСА

Налази се испод Призренске тврђаве, у делу града који се назива Поткаљаја. На природној тераси са које доминира својом лепотом и архитектуром, постала је препознатљиво обележје овог царског града. Некада је ова Варош махала била јако мало насељена, па се око цркве Светог Спаса налазила шума.⁹ А сам простор данашњег насеља Поткаљаја биће екстериторијал-

⁸ Ненадовић, Слободан. *Богородица Љевишка, њен настанак и место у архитектури Милутиновог времена*, Народна књига, Београд, 1963.

⁹ Јастребов, Иван. *Стара Србија и Албанија*, НИП «Нови свет» и Народна и универзитетска библиотека, Приштина, 1904 и 1995, стр. 39.

ног правног статуса и припадаће директно цару, тако да је наведени простор у народу познат као „царски плац“ ван градске управе и био је у власништву самог императора, вероватно у прво време цара Бодина, а касније и осталих владара из династије Немањића. Касније ће наведени статус плаца искористити Велики везир Отоманског царства Коџа Синан-Симијан паша Топољанац и на њему ће изградити своју монументалну задужбину, користећи и материјал и статус самога места. Црква се помиње у повељи цара Душана из 1348. године. Њен ктитор је властелин Младен Владојевић и његова мајка.¹⁰ Црква Светог Спаса је малих димензија, али изванредно архитектонски решена.¹¹ То је једнокуполна црква, основе сажетог уписаног крста са апсидом и припратом. Њене фасаде су декоративно обрађене комбинацијом наизменичног ређања камена (сиге), опеке и керамопластичних украса, попут фасада на Богородици Љевишкој.¹² Црква Св. Спаса спада у једну од најлепших цркава из нашег средњевековног градитељства. Најстарији слој живописа

¹⁰ Богдановић, Димитрије. Исто, стр. 132.

¹¹ Николић, Серафим. Исто, стр. 101.

¹² Тимотијевић, Роксанда. *Црква Светог Спаса у Призрену*, „Нови свет“, Приштина, 1995, стр. 10.

Слика 4 - Призрен, Богородица Љевишка, фреска Богородице са Христом из периода пре Милутинове обнове

припада првој трећини XI века, док млађи слој потиче из средине XIV века. Црква је с јужне стране од XVI века након рушења Светих Арханђела добила дозидани параклис Св. Арханђела у коме су се чувале вредне светиње и предмети из разореног манастира. Наведени параклис средином XIX века порушила је цинцарска заједница која је ову цркву користила као своју богомољу. Они су већ од 1836. године кренули са изградњом велике цркве Св. Тројице која ју је својом величином „опасала“ и једним својим делом ослањала се на малу средњовековну цркву.¹³ Тако је властелинска црква Св. Спаса постала део северног брода цркве Св. Тројице.

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ – ТУТИЋЕВА

У центру Призрена, у „Папас“ (Поповој) чаршији налази се мала црква Св. Николе, коју су подигли супружници Драгослав и жена му Бела Тутић (Шутић), властелини и велики пронијари винограда у Великој Хочи и Зочишту око 1332. године. Подаци о ктитору били су уклесани у каменом натпису који је био узидан у источни зид цркве.¹⁴ Ова црква има правоугаону основу саже-

¹³ Тимотијевић, Роксанда. Исто, стр. 8.

¹⁴ Јастребов, Иван. Исто, стр. 37.

Слика 5 - Призрен, насеље Поткаљаја, на делу изнад „царског плаца“ на властелинској земљи Младена Владојевића-деде Вука Бранковића подигнута је црква Светог Спаса током XIV века. Са јужне стране у XVI веку након рушења Светих Арханђела призидан је параклис-црква Светих Арханђела која је срушена приликом великог проширења и изградње нове цркве Свете тројице а која се ослања и у себ интегрише стару цркву Светог Спаса

тог уписаног крста са осмостраном куполом на конзолама, која је на источној страни завршена полукружном апсидом. Зидана је у „српско-византијском“ слогу, уз слојевиту употребу камена и опеке. На остацима који су били сачувани до нивоа основе куполе, професор Слободан Ненадовић извршио је обнову порушених делова храма.¹⁵ Црква Св. Николе је по свом архитектонском склопу и пропорцијским односима слична црквама Св. Спаса и Св. Недеље. То се такође односи и на фрагменте живописа који је, по композицији и стилу, сличан оном из прве фазе у цркви Св. Спаса, па стога припада истој сликарској радионици која је стварала на подручју Призрена и његове околине током XIV века. Црква је једним делом излазила на Попову улицу, а ослањала се на православну махалу која је у том етничко-верском погледу остала и опстала у читавом периоду отоманске домина-

¹⁵ Николић, Серафим. Исто, стр. 105.

ције. У оквиру парцеле саме цркве налазила се гостионица са хан-преноћиштем за трговце, путнике намернике из хришћанских земаља у коме су одседали приликом свог боравка у Призрену.

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА – РУНОВИЋА

Црква Св. Ђорђа подигнута је крајем XV или почетком XVI века, а фрескописана је у XVII веку¹⁶ и припада типу породичне цркве. Задужбина је браће Руновић, великих трговаца вуном пореклом из Коришке Горе. Налази се у дворишту велике саборне цркве Св. Ђорђа која је подигнута у XIX веку. Основа цркве лежи на темељима много старије и веће цркве из раног средњег века око које се касније и формирало средњовековно Српско гробље. У склопу овог комплекса од средине XVII века налазила се и зграда Призренске епископије која је била измештена због рушења са локације која је била у близини Богородице Љевишке. На тај начин наведена црква добија прворазредни значај и постаје седиште Призренских митрополита у наредним вековима. Црква Св. Ђорђа је једнобродна грађевина правоугаоне основе, са изнутра полукружном и споља троделном апсидом. Брод цркве је засвођен полуобличастим сводовима, а изнад олтарске апсиде је полукалота. Црква је зидана притесаним ломљеним каменом, а сводови и лукови су од тесане сиге. Фасадно pročеље са северне стране поседује лучне отворе и некадашњи трем који је био са спољне стране и у коме су се налазила гробна места призренских митрополита током XVII и XVIII века.¹⁷ Црква је позната по томе да се у њој чувала икона Богородице Одигитрије која је припадала иконостасу Богородице Љевишке. Добро су сачувани фрагменти фресака насталих у четвртој деценији XVI века. Данашњи иконостас дело је дебарских мајстора с почетка XIX века.¹⁸

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА – САБОРНА

Цркву је подигао српски православни народ Призрена и околине. Грађење је трајало од 1856. до 1887. године. Главни пројектант или архитекта храма са још неколико водећих мајстора био је из Средачке жупе, из села Драјчићи и припадао је Грнчаровој тајфи из наведеног села.¹⁹ Наведени архитекта је најурен са храма јер није био вешт

¹⁶ Николић, Серафим. Исто, стр. 200.

¹⁷ Николић, Серафим. Исто, стр. 200–201.

¹⁸ Касапова, Е., и Јасмина, Х., „Архитектот Андреја Дамјанов 1813-1878“, Југореклам, Скопје, 2001, стр. 5–19.

¹⁹ Казивао учитељ Томе Чиклија из села Драјчики, стар 91. годину (2021).

Слика 6 - Призрен, Попова пијаца или „Панаг чаршија“, црква Светог Николе-задужбина властелине Тутића

да под кров стави овако велику и монументалну црквену грађевину коју су касније „Дебралаци“ под куполу и кров ставиле.²⁰ Западно-македонски мајстори углавном су радили више декорацију, док су главнину зидарских радова на цркви извели мајстори из Средачке жупе и Сиринишке жупе.²¹ За њену изградњу коришћен је камен из клисуре Призренске Бистрице и вађен је између Душановог моста и цркве Светог Духа у клисури Призренске Бистрице, где се вадио најквалитетнији мермераста камен. У питању је исти онај камен који је коришћен и приликом зидања Светих Арханђела. Камен са Шар-планине коришћен је чак и приликом зидања манастира Дечана.²² Сви ови подаци битни су у контексту сагледавања вештине бављења каменом присутне код становништва села Средачке жупе. Сречани су, према овим подацима, радили све: од вађења камена из шарпланинских мајдана, па све до његове уградње и финог клесања. Унутрашњост цркве и кров и куполу радили су такође „Дебралаци“. Својим димензијама и архитектуром, након завршетка радова, црк-

²⁰ Касапова, Е., и Јасмина, Х. Исто, стр. 19.

²¹ Казивао мајстор – зидар Зоран Симић из Плањана, стар 83. године, који је дуго година радио у призренском Заводу за заштиту споменика (2015).

²² Лиречек, Константин. Исто, стр. 228.

Слика 7 - Призрен, Саборна црква Светога Ђорђа из XIX века са десне стране стара црква Светог Ђорђа из XV века задужбина браће Руновића, вишевековно седиште Призренских Епископа за време турске владавине Призреном

ва је добила прворазредни верски и градски значај за становништво Призрена. Временом је постала саборна и седиште рашко-призренског епископа. Црква је подигнута на средњовековном Српском гробљу које се почело користити након доласка Турака и до изградње нове цркве 1856. године. Са западе стране у делу северног зида и првог и другог стуба припрате налазе се темељи цркве Свете Тројице која је можда страдала у некој од паљевина јер се налазила на додирној линији између муслиманске чаршије и православног гробља.

Основа цркве је у облику уписаног крста са једном великом централном куполом. Унутрашњи простор цркве подељен је са два реда стубова који простор деле на три брода. На источној страни бродови се завршавају апсидалним испадима, споља полигоним, изнутра полукружним, у којима је у средини смештен олтарски простор, а у бочним проскомидија и ђаконикон. Изнад централног брода на западној страни налази се галерија, која служи као певнички простор.²³ Црква је 17. марта 2004. године потпуно уништена од стране Албанаца. Обновљена је у лето 2011. године.

ЦРКВА ВАВЕДЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ²⁴

Налази се у делу града који се назива Поткаљаја. Још је Јастребов пред крај XIX века описао њене рушевине које су се налазиле у кући Јанка Чауша.²⁵ Наведена махала Поткаљаја формирана је доста касно, тек након егзодуса Цинцарске заједнице из Москопоља. Наведене прогнанике који су били вешти у зидању примила је локална пашаларска породица Ротуловић која их је путем кулука ангажовала на обнови и доградњи Призренског града – Каљаје и за узврат доделила им делове падине испод наведеног утврђеног града. Наведени простор око места данашње Призренске богословије био је испуњен бројним пећинама које су коришћене као испоснице. Међу последњима била је једна у којој се чувала круна краља Петра I. Сам комплекс око наведене цркве има још четири цркве, од којих су три у близини корита Призренске Бистрице и то са леве стране од испод девет извора. Прва је била црква-испосница Огњене Марије прозвана Созијева карпа, испод које и данас постоји ниша Св. Петра и Павла доња и мало повише ње горња црква

²³ Николић, Серафим. Исто, стр. 321.

²⁴ Црква је позната и као црква младог краља Марка.

²⁵ Јастребов, Иван. Исто, стр. 39.

Слика 8 - Призрен, место звано „царски плац“ на којој је била подигнута црква Светог Стефана задужбина цара Бодина и која се налази у субструктури платоа монументалне Коџа Синан пашине задужбине која је грађена са мермерном оплатом са порушених Светих Архађела задужбине цара Душана

истоимених патрона са археолошки богатијим налазима зидова у опеци ромејског формата. Остаци цркве Св. Недеље су откопани и археолошки истражени 1968. године.²⁶ Дуго времена, све до њене обнове 1995. године, била је у рушевинама. Црква је задужбина краља Марка Мрњавчевића и подигнута је 1370/71. године. У њој су пронађена два натписа која се односе на ктитора, младог краља Марка и временски период изградње храма. Решење основе цркве је у облику уписаног крста са централном куполом на пандантифима, која је с унутрашње стране ослоњена на четири пиластра.²⁷ Маркова задужбина, по својим архитектонским облицима, фасадном обрадом и фрагментарно очуваним деловима живописа – једна је од значајних средњовековних задужбина на заласку Српског царства.

ЦРКВА СВЕТОГ НИКОЛЕ – РАЈКОВА

У порти старе Призренске митрополије која се у једном тренутку током турске окупације налази-

ла на старом гробљу на крају „Папас“ (Поповој) чаршије, налази се мала црква Св. Николе, коју је подигао властелин Рајко Киризмич (Господић), чији је син Богдан службовао код краља Вукашина и био његов „протовестијар“ (ризничар). Наведена црква била је међаш и помиње се у хрисовуљи цара Душана. На њеном плацу постојала је Которска кућа за продају црквених производа која је касније постала латински молитвени дом. Оригинална основа цркве је у облику уписаног крста с једном полигоном куполом и полукуполом над припратом. Црква је пред крај XVIII века тешко оштећена у бујичном налету Пантелијског потока који је оштетио цркву и засуо је наносом земље и муља. Црква је обновљена „од цокла“ 1857. Године [6]. Тиме је изгубила својство оригиналног споменика из средњег века. Црква је поседовала велики плац који је био омеђен са источне Пателијским потоком и црквом Светог Прокопија, а са северне стране исто потоком, градским страстиштем-губилиштем и имањем цркве Св. Димитрија касније отуђеног од стране латина. У њеној порти све до почетка XX века налазила се једна од зграда Призренске митрополије која је била њено седиште током турског владања и имала је, зајед-

²⁶ Николић, Серафим. Исто, стр.107.

²⁷ Николић, Серафим. Исто, стр. 110.

Слика 9 - Призрен, Мехмед пашин хамам из XV века подигнут на месту античког-ромејског форума и манастирског имања Ваведења Пресвете Богородице и старе православне Богословије и од камена порушене цркве Светог Стефана

но са црквом Св. Николе – Рајковом, прворазредни значај за становништво Призрена. Црква је јуна 1999. године минирана и потпуно уништена од стране Албанаца.

СИНАН-ПАШИНА ЦАМИЈА

Налази се у центру града Призрена и задужбина је Коџа Синан-паше, великог везира Отоманског царства који је рођен у селу Кошариште у Топољанском срезу у Ванској (Љумској) области.²⁸ Велики Саздрам Отоманског царства почео је да зида џамију у центру Призрена у периоду између 1571. и 1594. године. Ову монументалну џамију завршио је 1615. године његов саплеменик Софи Сина-паша Ротуловић.²⁹ За градњу џамије њен ктитор је одабрао локацију до темеља порушене катедралне цркве Светог Стефана чији се темељи налазе у субструктури испод данашње џамије. Наведена црква била је монументална и велика и

грађена је у византијском стилу. Срушена је након освајања Призрена од стране Евренос бега 1455. а њен камен и опека уског формата искоришћени су за изградњу великог градског хамама неколико година касније. За изградњу овако монументалне џамије Синан-паша је ангажовао чувеног цариградског архитекту свога времена, мимара Синана-(Николу) Грка који је за њену изградњу искористио камен са порушених Светих Арханђела, задужбине цара Душана. Својом величином и архитектуром ова џамија спада у ред великих и најлепших у нашој земљи. Одликује се богатом сликаном оријенталном декорацијом која је дело дебарских мајстора. Основа је квадратна, са наглашеном нишом за михраб. Џамија привлачи пажњу својим смелим конструктивним решењима: купола је висока 23 метра, а минаре досеже висину од 50 метара. Током 2012. године са улазне стране реконструисан је улазни трем који је пре сто година био порушен.

ГАЗИ МЕХМЕД-ПАШИН ХАМАМ

Хамам се налази у централној градској зони на житној пијаци или Ромејском форуму и заједно са Кукли-бег џамијом и Евренос-бег џамијом

²⁸ „Радомирска“ област или дебарски крај је јако битан за сагледавање архитектуре Призрена, јер ће велики број утицајних појединаца током турског периода долазити са овог подручја.

²⁹ Јастребов, Иван. Исто, стр. 113-114.

и Халвети дервишком текијом или манастиром – чини значајни оријентални архитектонски мотив у урбаној агломерацији града Призрена. Хамам је подигао 1573/74. гази-Мехмед (Михаил-оглу)³⁰ паша од материјала неког другог порушеног објекта.³¹ На основу количине употребљеног материјала вероватно се ради о порушеној монументалној задужбини цара Бодина и краља Милутина, цркви Светог Стефана, која се налазила у непосредној близини. За изградњу такође је коришћен камен и са одбрамбене градске куле или пирга који се налазио уз сам хамам у рушевинама до средине XIX, на чијем је месту подигнута Емин-пашина џамија. Градско купатило је подигнуто на имању градског манастира Светог Ваведења у коме је постојала и стара Богословија. На том имању осим амама подигнута је призренска велика Халвети текија која својим начином функционисања и дан данас прати обрасце наших манастира. Хамам је коришћен као јавно купатило за градско становништво, али исто тако и за трговце који су долазили у Призрен са разних страна. По типу, он је двојни „чифте«-амам који је се састоји од дела за жене и дела за мушкарце. То је објекат савршене симетрије, складна грађевина са мноштвом полукупола које му дају препознатљив оријентални изглед. Спада у ред најлепших хамама на Балкану.

Слика 10 - Призрен, панорамски поглед на Пространбрег и утврду звану у турско време Каљаја. На самом темењу брега налазила се средњовековна црква Светог Атанасија а на падини са десне стране бројне испоснице и пећине

ПРИЗРЕНСКА ТВРЂАВА – КАЉАЈА

Утврђење је подигнуто на брду које се назива Пространбрег и који доминира својим положајем над градом Призреном. Подигнуто је још у у време када су овим просторима владали преднемањихком периоду Агријани од VIII-III века старе ере и заједно са Вишеградом, Дрвењградом и Превалисом чини јединствен систем утврђених градова у том периоду на простору Шар-планине. Призренски град-Каљаја је у својој основи неправилног облика и састоји се из два дела: горњег, који је мањи и припада временском периоду до XIV века и доњег који је знатно већи и припада турском периоду и великим делом је изграђен на

почетку XIX века за време владавине Мехмед-паше Ротуловића. У „Горњем граду“ су најочуванији њени делови из наведеног средњовековног периода.³² Утврђење се у време немањихке државе обнавља и утврђује. У њему је у том периоду саграђена и црква Светог Атанасија Великог и која је остала дуго у целости све до горе наведеног проширења од стране поменутог локалног паше који је и порушио наведену цркву. Остале цркве налазиле су се у непосредној близини саме тврђаве и то једна на путу ка њој која се налазила изнад цркве Св. Спаса и била посвећена Св. Томи заштитнику мајсторских градитељских дружина. С источне стране на следећем брегу налазила се црква Светог Петра и Павла ван града звана „иш-ван Призрена“ за коју се мисли да је једна

³⁰ Shukriiu, Muhamed. *Prizreni i lashte, morfologjia e ecurive per ruajtjen e kultures materiale*, Prizren, 2001, стр. 322.

³¹ Николић, Серафим. Исто, стр. 207.

³² Николић, Серафим. Исто, стр. 122.

Слика 11 - Призрен, градска четврт звана Мараи са стамбеним кућама у чијем се средишту налазила црква Светог Богојављања, платан цара Душана и старе липе браће Југовића. Са леве стране у брдо култно место звано „Мир-камењ“, подно брда у средини ближе Бистрици црква-пећина Светог Петра у народу звана „Созијева карпа“. Са леве стране-преко реке у махали Курило на потесу „Пузаљка“-Баир налазила се црква Светог Илије са огњеним кочијама

од три латинске цркве. Са северне стране налазило се прастаро култно место звано „Мир камењ“, на пар метара од цркве Св. Богојављења која се налазила у средишњем делу данашње Мараи махале. Преко пута реке Бистрице, с десне стране у Курило махали, на доминантном брегу званом Баир, налазила се црква Св. Илије из ватрене кочије. Средњовековни део града је за време Турака изгубио на значају и постао је само део фортификације, док се нови део тврђаве развио у XVIII веку западно од постојећег града с којим је и даље чинио јединствену одбрамбену структуру. Тврђава је зидана ломљеним каменом с наглашеним и квалитетно тесаним угловима какве у идентичном конструктивном облику сусрећемо код кућа у Средачкој жупи. Вероватно је становништво на основу Душановог законика и одредбе о „градозидану“, али и путем обавезног кулука – било у обавези да обнавља и зида средњовековна утврђења. Та обавеза довела је до преношења умећа и техничких решења на кућу овога краја. У периоду почетком XIX века, господар Призрена Махмут паша Ротул обновио је не само зидове, него и објекте за смештај посаде, магацине, хамам, лагум, цамију и сат кулу на којој се налази-

ло црквено звоно из Смедерева.³³ Тврђава је коришћена до краја турске владавине 1912. године. Овај утврђени град, његове одбранбене куле и зидине узрасале су кроз непрекидно време његовог постојања, трпећи промене физичке структуре, а тиме постајући пример како и на који начин се гради и који се обрасци примењују и користе у односу на контекст места где се налазе. У томе су битни обрасци и утицај појединих градитељских школа које су снажно утицале на њен развојни ток а пре свега утицај староседеоца Балкана народа Агријана који је поставио и утврдио темеље градских утврђења на овим просторима.³⁴

ЗАКЉУЧАК

Споменичко наслеђе које је везано за црквено градитељство на подручју града Призрена настало је у овој уметнички развијеној области још у раној антици и узрасало кроз читав средњовековни период. Оно у себи носи наслеђе и утицаје који

³³ Shukriu, Muhamed. Исто, стр. 270.

³⁴ Соколовска, В., *Материјална култура Агријана*, Патримонијум-МК, бр.16, Скопје, 2018.

су присутни у овом граду кроз бројне његове монументалне задужбине и који су резултат вековног слојевитог архитектонског стваралаштва али и потирања и његових трансформација, па чак и верског конвертовања. Турском окупацијом ове области порушен је велики број црквених објеката на овом подручју од којих су нестали материјални трагови, али су остала усмена предања о местима „загубених“ старих призренских цркава које су сада остале у супструктури бројних отоманских грађевина. Услед таквих околности настало је и до данас се очувало споменичко сакрално наслеђе града Призрена кога чине бројни очувани, делимично очувани и у предањима од заборавачувани храмови из средњовековног периода Српске државе. Овај рад је само један мали приказ и допринос који може да прошири наше сазнање о једном граду као што је Призрен, град над градовима, уникатна ризница архитектуре Балкана.

Слика 12 - Призрен, Богородица Љевишка, купола, Христос чувари хранитељ Призенски дело виртуозног фрескописца Астране и маестралног зидара Николе из села Манастирице у Средачкој жупи повише Призрена

Nebojša GADŽIĆ, Ljiljana GADŽIĆ

NEW DATA ON THE ARCHITECTURE OF CHURCH BUILDING IN THE CITY OF PRIZREN

Summary

The monumental heritage related to church construction in the area of the city of Prizren originated in this artistically developed area in early antiquity and has grown throughout the medieval period is the result of centuries of layered architectural creation, but also of the destruction and its transformation and even religious conversion. The Turkish occupation of this area destroyed a large number of church buildings in this area, from which material traces have disappeared, but oral legends about the places of “lost” old Prizren churches remain, which now remain in

the substructure of numerous Ottoman buildings. Due to such circumstances, the monumental sacral heritage of the city of Prizren was created and is preserved to this day, when it consists of numerous preserved, partially preserved and preserved in oblivion legends temples from the medieval period of the Serbian state. This paper is just one small review and contribution that can expand our knowledge of a city above the cities such as Prizren, a treasure trove of Balkan architecture.

Литература

- Богдановић, Димитрије. *Књига о Косову*, Београд, 1985.
- Вукановић, Татомир. *Село као друштвена заједница код Срба, са нарочитим освртом на Средачку жупу у Аутономној покрајини Косово и Метохија*, Гласник Музеја Косова и Метохије IX, Приштина, Београд, 1965.
- Гопчевић, Спиридон. *Стара Србија и Македонија*, Београд, 1890.
- Дедијер, Јефта. *Нова Србија*, Београд, 1913.
- Дероко, Александар. *Фолклорна архитектура у Југославији*, Народна архитектура 2, Београд, 1964.
- Doli, Flamur. *Arkitektura tradicionale popullore e Kosoves*, Prishtine, 2001.
- Esat Haskuka, *Historijsko-geografska analiza urbanih funkcija Prizrena*, VPŠ Djakovica, Djakovica, 1985.
- Јастребов, Иван. *Стара Србија и Албанија*, НИП “Нови свет” и НУБ, Приштина, 1904. (репринт) 1995.
- Касапова, Е., и Јасмина, Х., „Архитектот Андреја Дамјанов 1813-1878“, Југореклам, Скопје, 2001.
- Костић, Петар. *Просветно-културни живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1933, (репринт) 1998.
- Костић, Петар. *Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку*, Београд, 1928.
- Краснићи, Марк. *Кула у Метохији*, Гласник етнографског института САНУ, бр. 7, Београд, 1958.
- Којић, Бранислав. *Стара кућа у Пећи, Баковици и Призрену*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XV–XVI, Скопље, 1932.
- Којић, Бранислав. *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Просвета, Београд, 1949.
- Којић, Бранислав. *Монументалност у Балканској профаној архитектури*, Годишњак Балканолошког института, Valcanica, VIII, Београд, 1977.
- Мандић, Станко. *Призрен – оновременост и наслеђе*, Зборник радова и саопштења, VII савезовање конзерватора Југославије, Приштина-Београд, 1968.
- Милојевић, Милош. *Путонис дела праве Старе Србије*, Београд, 1871. и 2000.
- Muhamed Shukriu. *Prizreni i lashte, morfologjija e ekurive per ruajtjen e kultures materijale*, Prizren, 2001.
- Касапова, Е., и Јасмина, Х., „Архитектот Андреја Дамјанов 1813–1878“, Југореклам, Скопје, 2001.
- Ненадовић, Слободан. *Кућа у Призрену*, Старине Косова, Приштина, 1961.
- Николић, Серафим. *Дуборез у кући за становање у Призрену*, Гласник Баштина, Приштина, 1991.
- Соколовска, В., *Материјална култура Агријана*, Патримонијум-МК, бр.16, Скопје, 2018
- Светиева, Анета. *Резбарени тавани, долати и врати во Македонија*, Институт за фолклор, Скопје, 1992.
- Skender Rizaj, *Kosova gjate shekujve XV, XVI dhe XVII, Administrimi, ekonomia. Shoqeria dhe levizja popullore*, „Rilindja“, Prishtine, 1982.
- Цвијић, Јован. *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, Сабрана дела, књ. 8, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Чукаловић, Тодор. *Сретечки родослов*, Родослови фамилија села Средске код Призрена, XIX и XX век, Просвета, Ниш, 1989.
- Чукаловић, Тодор. *Преслишавање о доживљеном*, “Свен”, Средска–Призрен–Ниш, 2004.
- Чипан, Борис, *Долни Сарај, епизодата од историјата на Охрид со Џељадин бег*, Народни музеј, Охрид, 2001.
- Чемериќић, Михајло. *Призрен и околина 1019–1941*, књ. I–III, “Прво слово”, Београд, 2003.
- Ђукић, Драган. *Косово, Знаменитости и лепоте*, Туристички савез Косова, Приштина, 1971.
- Shprese Siqeca, *Arkitektura folklorike e Prizrenit dhe Malisheves*, “Link“, Prizren, 2011.